ULUSLARARASI ORYANTALİZM SEMPOZYUMU

9-10 ARALIK 2006

İstanbul Büyükşehir Belediyesi
Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı
Kültür Müdürlüğü Yayınları

Editör
Lütfi Sunar

Hazırlayanlar
Lütfi Sunar, M. Furkan Gümüş, Murat Şentürk

Tasarım ve Uygulama
Furkan Selçuk Ertargin

Baskı
Şeref Ofset

Kapak Resmi
Alain Lesieutre, Colonne d'Hippone, Constantinopole, 1855
(yeniden düzenlenmiştir)

1.Baskı
İstanbul 2007
2.000 Adet Basılmıştır

Edward Said, Oryantalizm ve İslam Çalışmaları

Prof. Dr. Şerif Mardin
Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi

İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından oryantalizm üzerine düzenlenen bu konferansa davet edilmiş olmak benim için büyük bir onur. Bugün sizlere Edward Said'in kültürel mirası hakkındaki görüşlerimi sunmaya çalışacağım. Edward Said'in arka planının bir kısmını, en azından kendisini Kahire'nin Maadi, İskenderiye mahallesine bağlayan kısmını ve bizim gençliğimizde Mısır'da hâkim olan kozmopolit kültürü paylaştığımı söyleyebiliyor olmaktan kıvanç duyuyorum.

Edward Said adını en son duyuşum ilginç bir vesileyle oldu: Ankara'da Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde sosyoloji okutan bir arkadaşım, öğrencilerinden birinin Edward Said'le ölümünden çok kısa bir süre önce görüştüğünü söylemişti. Bu görüşme Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi Hastanesinde gerçekleşmişti. Bu bayan öğrenci bir randevusu için bekleme odasında beklerken Said'i görmüş ve yanına giderek çalışmalarını ne kadar takdir ettiğinden bahsetmiş. Büyük ihtimalle Said çok fazla yaşamayacağını bildiği için öğrenciye teşekkür

etmiş ve şöyle demiş: "Bundan sonra benim çalışmalarımı okuma, kendi kültürünü oku."

"Kendi kültürün" ifadesinden Said'in İslam kültürünü kastettiğini tahmin ediyorum, çünkü kendisinin oryantalizm hakkındaki çalışmalarının çerçevesini Batı'nın İslam kültürüne bakışı ve bu konudaki yanılgıları oluşturuyordu. Said'in bir yanlış anlamayı ortaya çıkararak bir ilk adım attığını, bunun arkasından gelecek ikinci bir adımla oryantalizmin ön yargılarından arındırılmış bir şekilde İslam kültürünün çalışılmasını beklediğini düşünebiliriz. Kendisi bu ikinci adımı hiç atmadı. İlk çalışmasından sonra da H. A. R. Gibb gibi İslam konusunda çalışan akademisyenleri eleştirdiyse de bu sefer onlara karşı öncekinden daha yumuşak davranıyordu. Ne sebeple olursa olsun sonraları edebiyat çalışmaya yöneldi ve postmodernist edebiyat eleştirisi diyebileceğimiz alanda birçok çalışma yaptı.

Said'in sözlerinin arkasında muhtemelen neyin yattığını sizlere 1950'li yıllarda liseden mezun olmuş bir Türk talebesinin durumunu tasvir ederek açıklamaya çalışayım. Batı fikir tarihi alanına girmeye çalışan bir talebenin. O zamanlar liseler, öğrencilerini ciddi bir Batı tarihi bilgisi, bu kültürün kartezyen temelleri hakkında genel bir bilgi ve bu temellerin yeni Türkiye Cumhuriyeti ile örtüştüğü noktaları görmeyi sağlayacak bir anlayış ile mezun ediyorlardı. Böyle bir öğrencinin, tahmin edilebileceği ve bende de görüldüğü üzere Cumhuriyetçi düşüncenin kökleri denen şeyi bulmak için Batı'ya bakmak şeklinde doğal bir temayülü olacaktı. Ama orada bulduğu şeyler Batılı "kadim" düşünürler ile Fontenelle arasında, Fontenelle ile kadim düşünürler arasında kapalı bir muhavere; Montesquieu ile Aristo arasında ve Aristo ile Montesquieu arasında bir diyalog; Eflatun ile Rönesans arasında ve Rönesans ile Eflatun arasında bir fikir alışverişi; Hristiyanlık tarihiyle ilgili olarak Hegel'in fikirleri ve Hegel'le ilgili olarak Hristiyanlık tarihinden başka bir şeyler olmayacaktı. Bütün bu kendi ekseni etafında dönmeler de Batı kültürünün tedrici olarak sekülerleşmesi, kapitalizm ve sanayileşme ile özetlenebilir. Başka bir ifadeyle bu muhaverenin Batı siyasi ve sosyal tarihi çerçevesinde feodalizm ile modernite çerçevesinde gerçekleştiğini

hatırlarsak nisbeten az derinlikli bir spekülasyonlar dalgası olduğunu söyleyebiliriz. Günümüzde yayımlanan akademik dergilerin içeriğine baktığımızda da görüyoruz ki fazla bir şey değişmemiş. Hâlâ kadimler ile modernler, modernler ile kadimler arasındaki fikir alışverişi devam edip gidiyor. Bu Batılı fikirler ve kavramlar birikimi, içine Batılı olmayan düşünürlerin sızmasına sadece sınırlı şekillerde izin veriyordu. İbn-i Rüşd ve İbn-i Sina gibi düşünürlerin girmesine imkân sağlayan belli açıklıklar vardı, ama bu da bu düşünürler Eflatun ve Aristo ile muhavereye girdikleri için oluyordu. Müslüman düşünürlerin meşruiyeti buraya kadardı. Egzotik olan için de bazı açıklıklar vardı: Konfüçyenizm, Budizm ve Hinduizm gibi. Parantez içinde şunu da hatırlatmak isterim ki Hindulara Hinduizm'i doğru bir şekilde yaşamanın nasıl olacağını öğretenler -tam anlamıyla Avrupalı olmasa da- Batılı iki düşünürdü; Madam Blavatski ve Albay Ledbetter.

Bu kapalı muhavere -Batı'nın kendi içindeki muhaveresi- özellikle Roma anıtlarının, katedrallerin ve kültürün temel referansları olarak Batı dillerini teşvik eden akademilerin olduğu şehirlerde yaşamayanlar için kolay ulaşılabilir bir özellikte değildi. Bu ortamda diğer kültürler, özellikle de İslam, çok kısıtlı bir yer işgal ediyordu. "Küçük Hanım"da Şark'ı gören Flaubert gibi insanlarda neden olduğu tek taraflılığın yanı sıra ortada bir de Batılı söylemin tek taraflılığı olgusunun var olduğunu Said'in fark ettiğini tahmin ediyorum. Öğrencilerden istediği şey İslam medeniyetinin ayrıntılı olarak ve daha önce incelenmemiş yönleriyle çalışılmasıydı. Batı fikir tarihinin hâlâ Descartes, Rousseau, Montesquieu, Hegel ve Marx'tan Michael Taylor'a kadar uzanan bir çizgiye dayanıyor olması gibi temelde İslam'ın entellektüel temelleri etrafında yapılandırılmış bir muhavereye sahip değiliz bugün. Bu büyük bir açık ve en iyi İslam uzmanları tarafından bile doldurulabilmiş değil. Bu bilginin Batılı uzmanlar arasında geliştiğine dikkatinizi çekerim. Önceden de belirttiğim bir noktayı tekrar etmem gerekirse bu bilginin Said'in gösterdiği kadar ön yargılı olduğunu düşünmüyorum.

Daha fazla ilgiyi hak ettiğini düşündüğüm bir nokta daha var: Müslümanlar, Batı'da yukarıda tasvir etmeye çalıştığım şekilde kadimler ile

modernler ve modernler ile kadimler arasındaki gerçekleştirilen muhavereye benzer bir şey üretemediler. Bu başarısızlığın iki sebebi var. Birincisi, Cemaleddin el-Afgani gibi kişilerin, İslam'ın özünde Batı'dakine benzer bir kültür üretmeye kadir olmadığı suçlamaları karşısında takındıkları savunmacı tavır. Birincisinden daha da önemli olan ikinci bir sebep ise Müslüman düşünürlerin kendi kültürlerini çalışmak için Batılı söylemin epistemolojik temellerinden bazılarını benimsemiş olmaları. Bu karmaşık durumu bir düzene sokmamız gerekirse bu başarısızlığın İslam kültüründe üç farklı seviyeye bakılarak düzeltilebileceğini söyleyebiliriz. Birinci seviye ontoloji, ikinci seviye İslami bilgi birikiminin işlenmesi, üçüncü seviye de modernleşme sürecinde İslam'ın Batı ile karşılaşmasıdır. Müslümanların bu konudaki çabaları, gereken entelektüel ve felsefi derinliği ancak yeni yeni yansıtmaya başlamıştır. Recep Şentürk'ün çalışmaları gibi çalışmalar İslami söylemin kendine has özelliklerinin çalışılabileceği bir taslak oluşturmaya başlıyor.

Bir başka seviyede ise her şeyden önce Mevdudi, Seyyid Kutub ve şimdi her zamankinden de fazla olarak Şükri Mustafa gibi kişilerin açıkça ideolojik olan katkılarından kendimizi kurtarmamız gerek. Ne yazık ki siyasi olanla felsefi olanın birbirine karışması birçok şekilde devam edegelen bir olgu. Şu hâlde önümüzde savunmacı bir duruşun, yabancı bir epistemolojinin ve siyasi bir ideolojinin karşılıklı olarak birbirine sızdığı bir alan var. Bu duruşları birbirinden ayırmak, günümüzdeki süper güçler savaşı ve -uluslararası ilişkilerden bağımsız olmayan- İslam'ın yeniden güçlenişi ortamında neredeyse imkânsız bir iş. Türklerin, paradoksal bir biçimde Türkiye Cumhuriyeti'ndeki mecburi yarı kartezyen veya sahte kartezyen eğitim ortamından dolayı Batı modernleşmesiyle olan karşılaşmalarında İslam kültürüne diğer katılımcılardan "daha saf" bir bakış geliştirebileceklerini düşünüyorum. Hüsnükuruntu kartezyenciliğin analitik yetilerine yaptığı etki sonucu modern Türk düşünürler Batılı söylemin kapalı doğasını daha iyi anlayabilecek ve son hâlini almış olmasa da yavaş yavaş şekillenmeye başlayan bir İslam hermenötiğinin başlangıcını teşvik edebilecek durumdalar. Eminim Edward Said böyle bir gelişmeyi onaylayanların başında gelirdi. Umarım bu konferans esnasında gerçekleşecek tartışmalarda bu konuyu da ele alırsınız.